

НОТАРІАТ В УКРАЇНІ: ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ

Чижмар К.І.,

кандидат юридичних наук, доцент

В статті висвітлюються окремі особливості діяльності нотаріату. Автор зосереджує свою увагу на окремих принципах організації нотаріату, як специфічного правозахисного органу.

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна діяльність, правоохоронні органи, принципи організації та діяльності.

В статье освещаются отдельные особенности деятельности нотариата. Автор сосредотачивает свое внимание на отдельных принципах организации нотариата, как специфического правозащитного органа.

Ключевые слова: нотариат, нотариальная деятельность, правоохранительные органы, принципы организации и деятельности.

The article highlights some features of notaries. By focusing on certain principles of the notary, as a specific human rights body.

Keywords: notaries, notary activities, law enforcement agencies, the principles of organization and operation.

Нотаріат як правовий інститут найбільш близький за своїми цілями та принципами діяльності до суду. Суд і нотаріат об'єднує єдина мета – забезпечення захисту прав громадян і юридичних осіб. Висловлюючись образно, нотаріат – це орган попереджувального, превентивного правосуддя. Нотаріат існує для того, щоб не доводити справу до суду. Місія нотаріату – попереджати цивільно-правові спори.

Нотаріат не є гілкою державної влади, на відміну від суду. Однак як і суд, він діє від імені держави, що зумовлює його публічно-правовий статус. Тривалий час в теорії цивільного процесуального права панувала думка Н. Зейдера щодо віднесення нотаріату до органів судової влади, як органів, що здійснюють захист цивільних прав. Цим зумовлювався і те, що нотаріат традиційно вивчався в рамках навчального предмета цивільного процесуального права [1].

Сьогодні, при чіткій реалізації принципу розмежування влади, нотаріат зайняв інше місце в правовій системі - він служить інструментом попереджувального правосуддя. Суди здійснюють свою діяльність (правосуддя) в рамках цивільного, адміністративного, господарського та кримінального судочинства, нотаріат - забезпечує захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб шляхом вчинення нотаріусами передбачених законодавчими актами нотаріальних дій від імені України. Основне, що пов'язує нотаріат з правосуддям - це те, що їх діяльність спрямована на захист прав громадян. При цьому і суд, і нотаріат використовують своєрідні владні повноваження - суд більшою мірою, нотаріат в меншій. Наприклад, як зауважує В.Жуйков, нотаріуси володіють повноваженнями накладати заборони на відчуження майна. Нотаріуси вчиняють виконавчі написи, забезпечують докази - все це ні що інше, як владні повноваження. Нотаріат відіграє вагомую роль у захисті прав громадян без звернення до правосуддя, і полегшує здійснення правосуддя тоді, коли виникає потреба звернутися за таким захистом до суду [2].

Таким чином, нотаріат і суд - дві самостійні системи, організаційно та функціонально взаємо незалежні і разом з тим у своїй діяльності мають точки перетину і своєрідного взаємодії, зумовленого законом. Нотаріальна діяльність ґрунтується на певних принципах, які можна визначити як «основи нотаріального права, загальні для різних видів нотаріальних процедур і актів, що мають визначальне системоутворююче значення» [3].

Діяльність суду і нотаріату ґрунтується на аналогічних принципах. Загальноприйнято відносити до основних принципів, на яких ґрунтується і судова, і нотаріальна діяльність, наступні:

1) Законність. Це загальноправовий принцип, який поширює свою дію на всіх учасників правовідносин. Законність - це основа нормальної життєдіяльності цивілізованого суспільства, рівності громадян перед законом, неухильного дотримання букви закону. Ознаками законності можна назвати загальність, нерозривний зв'язок з правом. Нотаріус у своїй діяльності керує-

ся Конституцією України, законодавством про нотаріат, правовими актами органів державної влади, прийнятими в межах їх компетенції, а також міжнародними договорами. Крім цього, нотаріус вимагає дотримання законності і від усіх громадян та юридичних осіб, що звертаються до нього. Нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальних дій, що суперечать закону або тягнуть незаконні наслідки. Таким чином, принцип законності стосовно організації та діяльності нотаріату містить такі положення:

- нотаріальні органи створюються в строгій відповідності з чинним законодавством;

- нотаріуси у своїй діяльності зобов'язані неухильно дотримуватися вимог законів, правомірні вимоги державних органів і посадових осіб, які здійснюють правозастосування;

- за порушення положень чинного законодавства нотаріуси несуть встановлену законом відповідальність. [4].

Спеціальною нотаріальною законністю, на додаток до принципової загальноправової законності, називає Е.Мурадьян той стан діяльності нотаріуса, коли дотримані умови: нотаріальні дії виконує компетентний повноважений нотаріус; належним чином виконуються всі нотаріальні формальності і процедури; нотаріальні акти (проміжний і підсумковий (одиничний нотаріальний акт) повністю відповідають як вимогам матеріального права, так і процедурним; реалізується свобода вибору нотаріальних процедур відповідно до диспозитивних норм законів, волевиявленню суб'єкта права або угод суб'єктів права; обов'язковість виконання імперативних та розпорядчих матеріальних і нотаріально-процедурних правил [5].

2) Об'єктивність (неупередженість). Нотаріальні дії повинні бути обґрунтованими, виваженими. Якщо для вчинення законного і обґрунтованої нотаріальної дії недостатньо даних, представлених зацікавленими особами, то нотаріус повинен сам вимагати від відповідних осіб всі потрібні йому відомості. Представлені матеріали нотаріус оцінює з точки зору їх достовірності, а за необхідності направляє документи на експертизу. З метою збереження об'єктивності нотаріальних дій установлені обмеження, згідно з якими нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого подружжя, їх і своїх родичів (батьків, дітей, онуків). Неупередженість означає також, що засвідчуючи цивільно-правові угоди, виступає представником держави, здійснює від його імені контроль за законністю цих угод, забезпечує права та законні інтереси сторін.

3) Незалежність. Організація та функціонування нотаріальних органів, а також професійна діяльність нотаріату не пов'язані з думками, рішеннями або діями органів і посадових осіб, що не входять до системи нотаріату. Незалежність забезпечується заборонаю втручання в діяльність нотаріуса, встановленим порядком призначення та припинення повноважень нотаріуса та іншими заходами його правового захисту. Згідно з

принципом незалежності нотаріус самостійно приймає рішення і здійснює дії, що входять до кола його професійних повноважень. Неприпустимі спроби втручання в діяльність нотаріуса з боку будь-яких осіб. Відповідно, будь-які органи та посадові особи не вправі давати нотаріусу вказівки щодо необхідності здійснення будь-яких дій інакше як в порядку, встановленому законом, а також обговорювати дії нотаріуса та давати їм оцінку як правильним чи неправильним.

Незалежність нотаріуса забезпечується й особливим встановленим законом порядком наділення повноваженнями нотаріуса та припинення цих повноважень. Такий порядок гарантує допуск до професійної нотаріальної діяльності тільки спеціально підготовлених осіб, що володіють знаннями в галузі права, і передбачає можливість припинення повноважень нотаріуса в разі порушення чинного законодавства, а також з інших підстав.

4) Крім цього, у своїй діяльності нотаріус керується принципом додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій. «Таємниця вчинення нотаріальної дії забезпечує на законодавчому рівні можливість і право людини реалізувати свою автономію, свою незалежність, захистити себе від інших оточуючих людей, органів, організацій, які проявляють до нього занадто обмежуючий його інтерес» [6] – таким чином право на нотаріальну таємницю може розглядатися як один із проявів конституційного права особи на недоторканність приватного життя, особисту і сімейну таємницю, захист своєї честі і доброго імені.

За своїм змістом принцип нотаріальної таємниці знаходить вираження в особливих вимогах щодо організації здійснення нотаріусом своїх повноважень, відповідно, нотаріальна таємниця за своїм змістом має характер і значення організаційного принципу нотаріату, характеризує посаду нотаріуса.

Нотаріусу при виконанні службових обов'язків, а також особам, які працюють в нотаріальній конторі, забороняється розголошувати відомості, оголошувати документи, які стали їм відомі в процесі вчинення нотаріальних дій, в тому числі й після складання повноважень або звільнення, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством. Відомості (документи) про вчинені нотаріальних дій можуть видаватися тільки особам, від імені або за дорученням яких здійснені ці дії. Довідки про вчинені нотаріальні дії видаються на вимогу судових органів, прокуратури, органів слідства і т.д.

Вважаємо за необхідне не обходити увагою і питання взаємовідносин нотаріату з іншими органами.

Нотаріат традиційно прийнято відносити до правоохоронних, юрисдикційних органів, які покликані здійснювати захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб. Легальне визначення понять «правоохоронні органи» і «правоохоронна діяльність» відсутнє, тому ряд авторів включають до системи правоохоронних органів і органів, що надають юридичну допомогу, зокрема — нотаріат.

У силу публічно-правового призначення нотаріат дійсно має ряд окремих ознак, які можна зіставити з іншими формами організації та діяльності так званих правоохоронних структур. Однак нотаріат як правозахисний інститут має принципово відмінні від інших правоохоронних органів риси. По-перше, це організаційна структура та спосіб фінансування: публічність, корпоративність за професійною ознакою, самоврядування й самофінансування. По-друге, у нотаріату відсутня головна ознака правоохоронних державних органів — метод примусу. Нотаріус не може застосовувати до особи, яка до нього звернулася дисциплінарні, кримінальні або адміністративні заходи впливу.

Як ми вже відзначали вище, нотаріат найбільш тісно пов'язаний саме з судом, оскільки виконує подібні з обов'язками суду завдання — охорону суб'єктивних прав громадян і організацій. Головна відмінність між судом і нотаріатом полягає в тому, що суди в основному вирішують спори про право, а предметом нотаріальної діяльності є безспірні справи. Крім того, органи нотаріату не використовують змагальну форму процесу, а засвідчують права та юридичні факти, як правило, на підставі письмових доказів.

Якщо слідувати понятійному ряду конституційного права України, то стає очевидним, що всі органи, які так чи інакше охороняють права громадян і юридичних осіб, розділені на такі групи: судові та правоохоронні органи, адвокатура, нотаріат. Тобто нотаріат, так само як і суди не включені до правоохоронних органів. При цьому всі зазначені органи розглядаються в навчальному курсі «правоохоронні органи», і в зв'язку з цим часто відбувається плутанина.

Тим не менш, для себе ми визначили наступний перелік правоохоронних органів, що був наданий авторами О. Галустьяном і А. Кізлик. До правоохоронних відносяться, наприклад, такі державні органи: прокуратура; органи внутрішніх справ; митні органи і т.д. Цей перелік, на думку авторів, не є вичерпним. Всі інші державні та недержавні органи, займаються скоріше не правоохороною, а правозастосуванням. Правозастосовні органи поділяються на дві підгрупи: державні та недержавні. До перших належать податкові та інші фінансові органи, судово-експертні установи, нотаріальні органи, органи запису актів цивільного стану. До других — органи суддівського співтовариства, третейські суди, адвокатура, приватний нотаріат, охоронні служби, недержавні судово-експертні установи [8].

Отже, нотаріат не є одним з правоохоронних органів. Нотаріат застосовує право, тим самим сприяє правоохороні. В даний час відзначається недостатній рівень двосторонньої взаємодії між нотаріатом та іншими правоохоронними органами держави. Тим часом, як відзначають фахівці центру нотаріальних досліджень, від вдосконалення його форм і методів не в останню чергу залежить зниження загальної кримінальної цивільного обороту та їх основи — відносин власності. В цілому, обов'язок нотаріусів контролювати дотримання деяких адміністративних правил не суперечить нотаріальній функції, коли вони забезпечують «прозорість» і юридичну чистоту, чинених юридичних дій або спрямовані на захист більш слабкої сторони у правовідносинах. В якості однієї з перспективних форм співпраці між нотаріатом та правоохоронними органами можна назвати боротьбу з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. Представляється, що позитивною є поширена світова практика поставлення нотаріусу в обов'язок повідомляти компетентним органам держави про юридичні операції, щодо яких є обґрунтовані підозри вважати, що вони спрямовані на відмивання злочинних доходів. У той же час, державі не варто переоцінювати можливості нотаріусів в даній сфері: в силу природи нотаріальної діяльності нотаріуса складно знати походження коштів, які використовуються в легалізованих ним угодах та інших юридичних діях [9].

Цікаві взаємини нотаріату з іншими юридичними професіями, зокрема з особами, що надають представницькі послуги. В даний час ринок юридичних послуг явно несиметричний, у всякому разі, з точки зору визначення в Україні континентальної правової системи. Сьгодні адвокати та інші представники надають юридичні послуги не тільки у зв'язку з суперечкою про право та судовим процесом, але і в звичайних умовах цивільного обороту. Зважаючи на відсутність у таких професій спеціального правового статусу (якостей публічності)

і особливої системи контролю за професійною діяльністю, а так само виключного режиму майнової відповідальності, говорити про пріоритетність забезпечення об'єктивної правомірності правових зв'язків для таких осіб не доводиться. При цьому, природно, не може бути й мови про будь-яке примусове, адміністративне ви-

тіснення інших юридичних професій з даного сектора ринку. Проте відоме розмежування «компетенцій» можливо як на умовах міжкорпоративних угод, так і елементарного виходу нотаріальної професії з «тіні» на ринок представницьких послуг [10].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Настольная книга нотариуса. Том I. Учебно-методическое пособие. (2-е изд., испр. и доп.) - М.: Издательство БЕК, 2003. - 210 с.
2. Жуйков В. Нотариат как институт превентивного правосудия: общие цели, принципы и полномочия // Российская юстиция, 1998 - №6-7. - С. 22-23.
3. Мурадян Э.М. Нотариат. - 2008. - М., 210 с.
4. Селянин А.В. Нотариат. Краткий курс. – Спб, «Питер», 2004. - 109 с.
5. Мурадян Э.М. Нотариат. - 2008. - М., 210 с.
6. Шарафетдинов Н. Ф. Нотариальная тайна: аспекты теоретические и практические // Нотариальный вестник, 1998 - №2 – с. 9-11.
7. Правоохранительные органы: Учебник для вузов / Под ред. О.А. Галустяна, А.П. Кизлыка. – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2005. - 299 с.
8. Нотариат в изменяющейся государственной и правовой системе: современное состояние и перспективы развития (аналитическая записка) // Подготовлена ЦНИ совместно с Институтом государства и права Российской академии наук. Москва. 2004. - 210 с.
9. Концепция развития нотариата // Центр нотариальных исследований / [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.notiss.ru/index.php?id=13>